

2 Karaktärisering av kapellanläggningen

Bålsö fiskeläge från söder. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2005-08-24.

2.1 Miljön kring kapellet

Norr om den stora halvön Hornslandet ligger Bålsön, en cirka tre kilometer lång och två kilometer bred, huvudsakligen skogbevuxen, ö. Många fornlämningar runt om på ön vittnar om att Bålsön under lång tid nyttjats som tillfällig boplats, främst av fiskare. Vid Grönhamn, som tidigare var en naturlig hamn, på öns västra del, återfinns resterna efter en stor gammal begravningsplats i skogen, vilken nu åter sedan ett decennium tagits i bruk som minneslund.

På den nordvästra delen av ön låg under 1600-talet och framåt i tiden Bålsöns fiskeläge vid en annan naturlig skyddad havsvik. Här uppfördes även ett kapell som låg mitt i fiskeläget på en höjd. Landhöjningen medförde dock att hamnen blev för grund och vid mitten av 1800-talet flyttades därför fiskeläget till den sydvästra delen av ön där det ligger än idag. Kvar vid det gamla hamnläget står idag en enda byggnad – Bålsö kapell – numer omgiven av tallskog och otaliga fornlämningar i form av husgrunder, stengärdesgårdar och stenfundament till bryggor. Tillsammans med prästkammaren, som flyttades till den nya hamnen samtidigt med fiskarna, utgör de idag tillsammans Bålsöns kapellmiljö. På ön finns ett mycket stort engagemang kring de gemensamma byggnaderna och de bofasta håller året om liv i traditionen med helgmålsringning i klockstapeln vid prästkammaren samt för en egen krönikebok över viktiga händelser på Bålsön.

2.2 Kapellet

Omgiven av tallar, höga enbuskar samt stenig mark med ljung och bärris ligger Bålsö kapell. Miljön kring kapellet har förändrats kraftigt de senaste 50 åren, då skogen vuxit upp sedan dess och kommit allt närmare byggnaden, vilket medfört att kapellet inte längre syns från havet, utan idag omges helt av skog.

Bålsö kapell från nordost. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2005-08-24.

Bålsö kapell är till formen mycket ålderdomligt med sina låga långsidesväggar och byggnadens låga placering i terrängen. Kapellbyggnaden vilar på hörnstenar, med natursten lagda däremellan. Byggnaden har en timrad stomme som ursprungligen stod utan panelbeklädning. Många fiskare ristade då in sina bomärken och initialer i byggnadens fasader. På byggnadens västra fasad återfinns även kapellets byggnadsår genom att inristningen ”Upbyggt 1603” påträffades ovanför byggnadens port vid en tidigare renovering. Byggnaden har åtminstone sedan 1800-talets början varit panelklädd med stående bred träpanel, delvis byggd av återanvända undertaksbrädor. Kapellets ingång som utgörs av en ålderdomlig kraftig svart utåtgående träport med inbyggd sparbössa återfinns på byggnadens västra gavel. Långsidorna är försedda med två fönster var och koret belyses även av ett stort högt fönster mot öster. Långsidornas fönster är även utrustade med svartmålade fönsterluckor. Samma kulör återkommer på kapellets inklädda knutar samt vindskivor. Kapellet har sedan 1930-talet tak av tegel, men det nuvarande taket är dock 30 år yngre och falsat. De båda takrenoveringarna har dock inneburit att kapellets takfot förlängts och därigenom förändrat utseende. Söder om kapellets port står kapellets klockstapel upprest, en hög konstruktion bestående av två spiror av trä förankrade i varandra och i kapellets vägg. Spirorna, varav en är försedd med stegpinnar av trä, bär upp ett litet vinklat trätak samt sedan 1969 en gjuden

skeppsklocka. På kapellets taknock tronar, som på de flesta fiskekapell i dessa trakter, tre höga järnspiror försedda med korsarmar med målade träklot i ändarna samt vindflöjlar av järn, i detta fall med formen av drakhuvud och inskriptionen ”Bålsön, CBG 1770”.

Kapellets interiör från väster. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2005-08-24.

Kapellets interiör som består av ett enda rum öppet ända upp tillnock, har tillkommit vid en rad olika tidsepoker. Till den äldsta tiden hör sannolikt de nuvarande fotstöden i kapellets bänkinredning vari ett stort antal signaturer och årtal återfinns. Troligen var dessa fotstöd ursprungligen kapellets sittbänkar vilka senare återanvändes som knäfall i bänkarna, vilket var vanligt i äldre tid i kyrkorna.

Kapellets golv utgörs av obehandlade golvbrädor med olika nivå i bänkkvarter, mittgång och kor. Väggarna är klädda med bred träpanel och bemålade med ett relativt avancerat måleri. Under bänkarna, i synnerhet i koret, men även under predikstolen syns resterna efter en äldre mörk draperimålning som sannolikt tidigare har täckt väggarna i kapellet. Väggmålningarna är av hög klass, sannolikt utförda på 1700-talet, med väggarna indelade i fält med höga gula pilastrar mot grå bakgrundsfärg med hängande vita blomsterdekorationer där emellan. Över ytterdörren mot väster bär två änglagesalter upp symbolerna för tron och hoppet medan en vit duva symboliserande den helige ande svävar högt ovanför dem. Mitt på båda långsidesväggarna återfinns målade nischer med brinnande lågor. På östväggen sitter två målade gyllene ramar, den norra som en minnestavla medan den södra fungerar som psalmmummertavla. Väggen avslutas närmast taket med ett draperimåleri. Taket som består av ett vitmålat bräddtak bärs upp av ytterväggarna samt tre kraftiga runda takåsar målade i samma kulör som taket.

Bänkinredningen, som är sluten och gråmålad på utsidan består av nio numrerade bänkar på vardera sidan om en mittgång samt korbänk, läsarbänk och korskrank. Bänkdörrarna har speglar med avfasade hörn. I bänkkvarteren är endast ryggstödet övre del samt psalmbokhyllan målade. En ovanlig detalj i sammanhanget är att människans plats i äldre tider i detta kapell var mot norr och ej mot söder i kyrkorummet som annars var brukligt i landet. I läsarbänken i koret stod den person i fiskeläget som utsetts till läsare, då prästen ej tjänstgjorde i kapellet.

Väggmålning på den norra väggen. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2005-08-24.

Altaret och predikstolen är sammanbyggda och placerade mitt på den östra gaveln framför det stora fönstret på denna sida. Altaret är mycket enkelt av trä, helt omålat och av okänd ålder. Predikstolen, som närmast har barockform, var troligen ursprungligen byggd för någon annan kyrka. På predikstolens framsida sitter kapellets altartavla med bl a korset och tio Guds bud inom en förgylld ram. Över predikstolen återfinns ett litet ljudtak med kant av förgyllda tofsar samt växtornament. Altaret och predikstolen flankeras av två rokokoformade skärmar, varav den södra även döljer den smala trappan som leder upp till predikstolen. Skärmarna och predikstolen tycks ej ha hört samman från början utan kan kanske ha komponerats samman sedan de kommit till Bålsön. Både predikstolen och skärmarna är målade med blågrå marmorering samt förgyllda dekorationer. Altarringen utgörs i detta fall av ett något oregelbundet, eventuellt återanvänt, räcke med fyra svarvade stolpar i samma kulör som predikstolen och med ett litet knäfall på prästens sida.

2.3 Prästkammaren

Strax ovanför fiskelägets västra sida ligger Bålsö prästkammare, en rödmålad rektangulär timrad byggnad med sadeltak. Prästkammaren, som finns vid många av de äldre kapellen i skärgården i trakten, var en liten stuga som fungerade som prästens bostad under de årliga prästhelgerna. Som tidigare omnämnts flyttades sannolikt den äldsta delen av byggnaden från den gamla hamnen 1844-45, när denna övergavs. Byggnaden har sedermera förlängts mot öster vilket tydligt ses på prästkammarens långsidor. Möjligen kan byggnaden en tid haft en öppen veranda mot öster, men de senaste hundra åren har byggnaden haft samma utseende. Prästkammaren har stående rödmålad träpanel, vitmålade snickerier samt två fönster och en dörr. Vid den södra delen av husets östra gavel står sedan mitten av 1800-talet kapellets klockstapel, vilken då flyttades ned hit eftersom klockklangen inte kunde höras från kapellet till den nya hamnen. Byggnaden består av två rum – den egentliga prästkammaren samt en stor farstu. Prästkammaren, som är försedd med tredingstak, har numer ett slipat trägolv, väggar tapetserade på 1950-talet, vitmålade snickerier samt ett vitmålat tak. Farstun som har samma takform som rummet innanför, har också slipat golv, men väggarna och taket är här klädda med gråmålad pärlspontpanel.

Intill prästkammaren står dels en äldre sparbössa och dels ett solur. Sparbössan som är av järn är uppsatt på en rödmålad träpelare och försedd med ett litet trätak. Soluret, som återkommer

vid flera av skärgårdskapellen, står på en kvadratisk brunmålad träplattform samt en hög svarvad rödmålad träpelare. Det egentliga soluret är utfört av sandsten med ett upprest metallstykke som avger en skugga. Nära prästkammaren återfinns även en modern flaggstång av plast.

Prästkammaren från sydost. Till vänster i bild syns soluret. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2005-08-24.

2.4 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Bålsö kapell är ett av länets äldsta fiskarkapell, sannolikt byggt redan 1603. Genom flyttningen av hamnläget på Bålsön vid mitten av 1800-talet förlorade kapellet sin centrala placering i fiskeläget, men behöll samtidigt sin roll som kyrklig samlingspunkt och blev en betydelsefull historisk länk tillbaka till öns äldre tider. Kapellets exteriör har renoverats ett antal gånger, men har trots detta fått behålla sitt ålderdomliga låga utseende och kapellet uppvisar många av de kännetecknen som är karaktäristiska för hälsingekustens äldre fiskarkapell; utåtgående dörr, fattigbössor vid ingången, hög klockstapel av trä vid kapellets västra gavel, tre höga järnkors på taknocken dekorerade med årtalsförsedda vindflöjlar mm.

I interiören märks främst kapellets avancerade väggmålningar med änglar, pilastrar och draperimåleri. Som i flera av skärgårdskapellen är delar av kapellets inredning sannolikt återanvänd och köpt från andra kyrkor. Detta gäller sannolikt predikstolen av barockmodell samt bänkinredningen. Karaktäristiskt i inredningen är även de nuvarande fotstöden, som sannolikt ursprungligen använts som bänkar, men senare har nyttjats som knäfall, samt läsarbänken i koret.

Öns prästkammare där den tjänstgörande prästen vid prästhelgen kunde övernatta är på många sätt typisk för trakten, men den skiljer sig från de andra genom sin placering två kilometer från kapellet. Typisk är även förekomsten av solur.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kapellanläggningen och byggnaderna

- Vegetationen och träden kring kapellen påverkar upplevelsen av hela denna kapellmiljö.
- Val av material och utförande påverkar starkt upplevelsen av kapellets exteriör.
- Stommen från 1600-talet är av anmärkningsvärd hög ålder och byggnadshistoriskt intressant.
- Byggnadens inristningar på stomme och dörr är viktiga spår att bevara från kapellets äldsta tid.
- Kapellets väggmålningar är av hög konstnärlig klass.
- Fotstöden, med sina inristningar, har ett mycket stort dokumentvärde.
- Bänkinredningen är ovanligt oförändrad och betydelsefull för rummets arkitektur.
- Altarpredikstolen med tillhörande sidoskärmar, ljudtak och altarring utgör en helhet trots att den satts samman av skilda delar av olika ålder.
- Bålsö prästkammare är en av de bäst bevarade tillfälliga prästbostäderna i Hudiksvalls skärgård.
- Både soluret och sparbössan är typiska inslag bland skärgårdskapellen.
- De årligen återkommande prästhelgerna utgör en obruten tradition sedan kapellen uppfördes.

2.5 Källor, litteratur och övriga uppgifter

ATA, Hälsingland, Hs Rogsta sn, Bålsö kapell

Dahlin, Ove. Muntliga uppgifter, augusti 2005.

Kilström, Bengt Ingmar. *Fiskarkapellen i Hudiksvalls skärgård*. Ingår i serien Hälsinglands kyrkor XX. Uppsala 1972.

Länsmuseet Gävleborg, topografiskt arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv

Selin, Gunnar. *Bålsön, ett fiskeläge, en berättelse från gången tid*. Ljusdal 2002

Selin, Gunnar. Muntliga uppgifter, augusti 2005.

Inventeringsdatum: 2005-08-24.

Inventerare: Daniel Olsson.

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Anna Lindgren och Daniel Olsson.

Rapportsammanställning: Daniel Olsson.